

Bilokin', S. (comp.) & Buriak, YU. (ed.) 2018. *Spysok represovanoi literatury: dok. i materialy [List of Literature Subjected to Political Repressions]*. Kyiv. [in Ukrainian].

Fedotova, O. 2005. Ideolohichniy kontrol' bibliografichnoi produktsii v Ukraini na poch. 70-kh rokiv XX st. [Ideological Control of Bibliography Publications in Ukraine in the Early 70's of 20-th Century]. *Visnyk Knyzhkovoї palaty*. № 3. 34–36. [in Ukrainian].

Fedotova, O. O. 2009. *Politychna tsenzura drukovanykh vydan' v USRR — URSR (1917–1990 rr.) [Political Censorship of Printed Materials in the UkrSRR — UkrSSR (1917–1990)]*. Kyiv. [in Ukrainian].

Shapoval, YU. I. 2001. *Ukraina XX stolittia: osoby ta podii v konteksti vazhkoї istorii [Ukraine in the XX Century: People and Events in Difficult Times]*. Kyiv. [in Ukrainian].

УДК [329.17-054.72:304.4](091)(045)

DOI: 10.20535/2307-5244.54.2022.264597

К. В. Акименко

ORCID: 0000-0003-1053-0972

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

К. Акуменко

National Technical University of Ukraine

«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

КОМЕМОРАТИВНІ ПРАКТИКИ НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ (1950-ті — ПОЧАТОК 1990-х рр.)

*Commemorative Practices of Nationalist Organizations
of the Ukrainian Diaspora (1950's — Early 1990's)*

Статтю присвячено комеморативним практикам націоналістичних організацій української діаспори як елементам культурної політики й засобам формування історичної пам'яті. На основі архівних матеріалів і завдяки широкому залученню пресових видань визначено основні види комеморативних практик та особливості їх змістовного наповнення. Особливу увагу приділено аналізу приводів для їх проведення: відзначення вагомих історичних подій і видатних особистостей відповідно до націоналістичного історичного нарративу, вишанування травматичного досвіду нації, комеморація мілітарного досвіду націоналістичних організацій.

Ключові слова: українська діаспора, націоналізм, націоналістична організація, комеморація, комеморативна практика, Організація Українських Націоналістів.

The article is devoted to the commemorative practices of nationalist organizations of the Ukrainian diaspora as elements of cultural policy and

means of forming historical memory. The aim of the article is to analyze the commemorative practices of nationalist organizations of the Ukrainian diaspora, their functions, significance and features. The study of commemoration is necessary and relevant for recreation of the history of the Ukrainian diaspora, because it represents the cultural policy of nationalist organizations of foreign Ukrainians, its practical implementation and basic ideas, moral and ethical guidelines, conceptual vision of the historical past. Thus, the experience of the Ukrainian diaspora is also relevant to the current policy of memory in Ukraine, which is in the process of its formation. Methodological grounds of the study include general scientific methods and special historical methods, such as historical-typological method and historical-systematic method. An interdisciplinary approach is used with the adoption of methods of sociology and political science.

The novelty of the study is determined by the use of archival materials, which are almost not included in the scientific circulation. The main types of memorial practices, the features of their content are determined on the basis of these materials.

The analysis of the source base allowed us to draw conclusions about the main forms of commemorative practices. Such practices manifested in the processes of holding holidays as a symbolic reproduction of the past; celebrating anniversaries of important historical events as an occasion to rethink the past; installation of memorials; conducting «academies», which included visiting the burial place of leaders or giving public lectures on the activities of the Organization of Ukrainian Nationalists, artistic events; publishing books, articles as the most accessible form of remembering the historical past. Commemorative practices helped to preserve the national identity of Ukrainians in exile and to establish a symbolic connection with the Motherland. Nationalist organizations did not develop a common line of memorial policy, as they had ideological differences, different assessments of historical figures and their activities.

Keywords: Ukrainian diaspora, nationalism, nationalist organization, commemoration, commemorative practice, Organization of Ukrainian Nationalists.

Для відтворення цілісної історії націоналістичних організацій української діаспори значущим є дослідження їхніх комеморативних практик. Вони репрезентували культурну політику, її практичну реалізацію та основні ідеї, морально-етичні орієнтири, бажані моделі поведінки членства, концептуальне бачення історичного минулого були засобом створення історичної та колективної пам'яті. Українські націоналісти, що вимушено перебували в еміграції, мали значний історичний досвід, тому що були свідками й учасниками зміни політичної карти світу, становлення й падіння політичних режимів, військових і революційних подій, спробували відновити

незалежність України. Історичне минуле українського народу та визвольного руху стало ресурсом для створення націоналістичної меморіальної політики як засобу збереження національної ідентичності та інтеграції зарубіжних українців у громади та громадсько-політичні організації, позаяк адаптація до умов еміграції та поява нових поколінь українців, що ніколи не були на етнічній Батьківщині, призводили до поступової втрати історичного зв'язку з нацією. З іншого боку, діаспору розглядали як ареал для продовження лінії органічного розвитку української культури та відтворення історичної пам'яті, на противагу політиці денаціоналізації в СРСР та без впливу радянських інтерпретацій минулого.

Дослідження проблематики, пов'язаної з комеморативними практиками, набуває актуальності, позаяк становлення меморіальної політики, колективної пам'яті й публічної історії в Україні є незавершеним та дискусійним. Декомунізація та зміна політичного вектору започаткували переоцінку історичних подій, ролі окремих особистостей, ревізію меморіальних знаків і заходів (пам'ятників, вулиць, свят, символики). Пошук альтернатив радянській історичній концепції й політиці пам'яті спричинив паралельне функціонування різних, а іноді протилежних наративів. З іншого боку, оновлену державну комеморативну концепцію не сформовано через регіональні особливості та відмінності історичної пам'яті, а також зіткнення цивілізаційних парадигм, що має місце в українському суспільстві. В цьому контексті вивчення комеморативних практик націоналістичних організацій, досвід діаспори з їх запровадження та проведення є актуальними для становлення сучасної політики пам'яті. Особливого значення набуває приклад створення власного історичного наративу, а отже й меморіальної політики позбавленої впливу комуністичної ідеології та її поєднання з умовами глобального світу.

Дослідження комеморативних практик є міждисциплінарним, тобто розглядається філософською, історичною, соціологічною та іншими науками. Теоретико-концептуальний аналіз комеморації здійснили науковці, що досліджували колективну історичну пам'ять, зокрема, П. Нора (Нора, П. 1999), П. Хаттон (Хаттон, П. 2004), А. Мегіл (Мегіл, А. 2007). Вони надали власні визначення цього поняття, аналіз функцій комеморативних практик для суспільства чи окремих його груп. В українській історіографії нині значну увагу дослідники приділяють сучасному становленню меморіальної політики України, а історія націоналістичного руху та його визначні постаті в цьому контексті є об'єктом дискусій. Аналізу особливостей змісту й форм комеморативних практик власне націоналістичних організацій діаспори не присвячене комплексне дослідження, що можна пояснити тривалою недоступністю джерел для українських науковців. Однак частково зазначеної тематики торкалися дослідники суспільно-політичної та куль-

турно-освітньої діяльності української діаспори, серед яких Ю. Недужко¹, Л. Біловус (Біловус, Л. 2017; Біловус, Л. 2018).

Джерельною базою є архівні матеріали Центрального державного архіву зарубіжної україніки та Архіву ОУН в Лондоні, що віддзеркалюють діяльність Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів (ЗЧ ОУН), Організації Українських Націоналістів-мельниківці (ОУН(м)), Організації Українських Націоналістів за кордоном (ОУН(з)), Світової Координаційної Ради Ідеологічно Споріднених Націоналістичних Організацій (СКР ІСНО) та їхніх сателітних організацій. Архівні джерела майже не були залучені до наукового обігу та включають організаційні документи, обіжні листи, протоколи засідань, комунікати, особисте й ділове листування керівництва та членства вказаних організацій. У них висвітлено планування комеморативних заходів і їх світоглядні основи. Частково заданої тематики стосуються документи Галузевого державного архіву Служби Безпеки України, які створили радянські спецслужби. Джерела включають нормативно-розпорядчі інформаційні повідомлення КДБ УРСР та ЦК КПУ², котрі містять розвідувальну інформацію про діяльність української діаспори, зокрема про комеморативні практики націоналістичних організацій. Вагоме місце серед джерельної бази дослідження посідають періодичні видання націоналістичних організацій діаспори, серед яких «Самостійна Україна» (друкований орган СКР ІСНО, видавався в США в 1948–2002 рр.), «Український самостійник» (газета ЗЧ ОУН, виходила в Мюнхені в 1950–1957 рр.), «Шлях перемоги» (офіційний орган ЗЧ ОУН, видається в Мюнхені з 1954 р.), «Визвольний шлях» (часопис ЗЧ ОУН, що виходив у Лондоні та Києві в 1948–2009 рр.), «Український самостійник» (журнал ОУН(з), який виходив у Мюнхені в 1957–1976 рр.) та ін. Вони були основним засобом комунікації керівництва націоналістичних організацій з членством та українськими громадами, тому в часописах розміщували детальну інформацію про заплановані й реалізовані комеморативні заходи (час і місце проведення, програму, кількість учасників, опис їх вражень, емоційної реакції), розкривали сенс та мотивацію їх проведення. Таким чином, широка джерельна база дає змогу встановити цілі, завдання й форми комеморації.

Методологічний інструментарій дослідження комеморативних практик націоналістичних організацій української діаспори включає загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. Вивчення меморіальних заходів насамперед передбачає їх опис, аналіз як форми звернення до багатомірного минулого та історичного досвіду. Історико-типологічний метод засто-

¹ Недужко, Ю. В. 2002. Діяльність української діаспори по відзначенню тисячоліття хрещення Руси-України (кін. 70-х — 80-ті роки ХХ ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Луцьк: Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки.

² Влада УРСР і закордонні українці (1950–1980-ті рр.): Документи і матеріали / Упоряд.: В. Даниленко. Київ: Смолоскип, 2017.

сований для визначення різновидів комеморативних практик, приводів для їх проведення, а історико-порівняльний — для визначення типового й особливого в їх проявах. Історико-системний метод використаний для аналізу комеморативних практик як системи заходів публічної репрезентації історично значущих фігур і подій для збереження пам'яті про них.

Дослідження комеморативних практик лежить у міждисциплінарній площині. Найпродуктивнішим є застосування соціологічних підходів — функціонального та феноменологічного, й методів — дискурс-аналізу й наративного аналізу. Їх використано для опрацювання писемних джерел з метою встановити структуру комеморації окремої соціальної групи, способи інтерпретації та репрезентації минулого, виявити морально-ціннісні орієнтації й соціальний контекст. Дослідження також спирається на парадигму етносимволізму, що дає змогу зрозуміти емоційну складову комеморативних практик для членів націоналістичної спільноти, а також їх символічний і ціннісний вимір.

Метою статті є, розглянувши комеморативні практики націоналістичних організацій української діаспори, встановити їх види, форми та особливості в умовах еміграції.

Українські націоналістичні організації в діаспорі займали активні позиції в післявоєнному визвольному русі. З другої половини 1950-х рр. практично припинилася підпільна збройна боротьба на території України, а значна кількість діячів, що брали участь у національному русі й стояли на антирадянських позиціях, вимушено покинули Україну. Вони стали новою хвилею української еміграції, яка через політичні переконання вважала за потрібне продовжити діяльність за кордоном. Наприкінці 1950-х рр. в націоналістичному русі сформувалися три ідеологічні й організаційні структури — бандерівців (ОУН революційна або Закордонні частини (ЗЧ) ОУН), мельниківців (ОУН(м)) та «двійкарі» (ОУН за кордоном). Організаційні осередки сформувалися у Німеччині, а згодом середовище діяльності було розширено на терени Великої Британії, Канади, США, Франції та інші країни поселення українців. ОУН(м) об'єднала на своїй ідеологічній платформі діаспорні організації, як-от Організація Державного Відродження України (США), Українське Національне Об'єднання (Канада), Українська Національна Єдність (Франція) тощо, та консолідувала їх 1964 р. в Світову Координаційну Раду Ідеологічно Споріднених Націоналістичних Організацій (СКР ІСНО). Під впливом ЗЧ ОУН перебували Антибільшовицький Блок Народів (АБН), Товариство української студіюючої молоді ім. М. Міхновського (ТУСМ), Спілка Української Молоді (СУМ) та інші організаційні об'єднання. Попри конфронтації між зазначеними організаціями на ґрунті ідеологічних розбіжностей, комеморативні практики були подібні за формою та сенсом через спільний історичний досвід. Проте їх зміст іноді відрізнявся залежно від ставлення до певних подій чи особистостей.

Насамперед доцільно окреслити трактування поняття «комеморація», позаяк воно має широкий діапазон сенсів. Його залучення до активного використання пов'язують з роботами французького соціолога П. Нора (Нора, П., 1999). Він розвивав теорію «місць пам'яті», які мають спільне для груп людей смислове навантаження та виникають унаслідок комеморації — комплексу різних способів, за допомогою яких у суспільстві фіксується, зберігається й передається нащадкам пам'ять про минуле за допомогою утвердження в матеріальних об'єктах уявлень про історичні події та їх значення. Феномену комеморації значною мірою відповідає поняття «винайденої традиції», яке запропонував Е. Гобсбаум (Хобсбаум, Э. 2000). Воно означає сукупність ритуальних і символічних суспільних практик, що зазвичай регулюються за допомогою явно чи неявно визнаних правил. Метою їх є впровадження певних цінностей і норм поведінки, а засобом досягнення мети — повторення, що передбачає спадкоємність у часі (Хобсбаум, Э. 2000, с. 48). А. Мегіл (Мегіл, А. 2007) зробив акцент на інтеграційній функції комеморації. Дослідник пов'язує її виникнення з бажанням спільноти, почуття єдності та спільності, зміцнення зв'язків усередині спільноти через прийняття в ній ставлення до минулих подій, або, точніше, через солідарне ставлення до репрезентації історії (Мегіл, А. 2007, с. 116). Враховуючи варіації трактування поняття, наведемо визначення, яким ми послуговуємося: комеморація — сукупність публічних колективних практик, спрямованих на формування цінностей і моделей поведінки через ритуально оформлене утримання й відтворення в актуальній культурі значущих для групи, символічно виражених уявлень про минуле (Киридон, А. 2020, с. 10–11).

Комеморативні практики мають певну структуру. Їх основою або стрижнем є об'єкт, який є приводом для вшанування — подія, особистість, місце. Навколо нього будується повторювана сукупність дій, що забезпечують реконструкцію образів минулого, затребуваних в актуальному соціальному чи політичному контексті. Комеморативні практики формуються з відповідних ритуалів, обрядів, символічних місць, тобто пам'ять про історичні події увічнюють через масові заходи, пам'ятники, музеї, відзначення річниць визначних дат, що також включає присвячені їм промови, видання, символічні меморіальні ритуали (покладання квітів, носіння атрибутики) та ін. Таким чином, комеморацією є свідомий акт передачі світоглядно важливої інформації про минуле через ушанування осіб і подій. Завдяки таким заходам історичні події чи особистості набувають символічного змісту, що створює ціннісно-смісловий універсум спільноти.

Меморіальну політику націоналістичних організацій було побудовано відповідно до історичного нарративу, віддзеркаленого в їхніх офіційних документах¹. Він полягав у встановленні власних критеріїв оцінки минулих

¹ Четвертий Великий Збір ОУН: постанови. 1969. С. 84–105.

подій, причинно-наслідкових зв'язків між ними й сьогоднішнім. Відповідно до концепції історичного минулого формувалася меморіальна політика, тому наведемо її характеристику та стрижневі ідеї. Націоналісти розглядали СРСР як колоніальну імперію, а Росію — як її метрополію. Українці створили національну державу Актом від 22 січня 1918 р., однак її окупували більшовики, позбавили суверенності, а територію силоміць включили до складу СРСР. Проти колоніальної й насильницької політики більшовиків український народ безперервно вів боротьбу: під час Другої світової війни виступив як проти Німеччини, так і проти СРСР у збройній формі. Після війни СРСР опинився в таборі переможців та підпорядкував країни Східної Європи, нав'язавши їм колоніальну залежність. Націоналісти характеризували діяльність керівництва СРСР як політику русифікації, денаціоналізації (злиття націй), обмеження української політичної думки й культурного розвитку. З огляду на таке бачення історії, Україна вважалась окупованою і такою, що перебувала в становищі, подібному до колоній, експлуатованих економічно й пригноблених культурно¹. Сконструйована сюжетна лінія нарративу, події, на яких акцентували, виділені діячі, уроки, винесені з історичного досвіду, підлягали коменорації.

Зауважимо, що коменоративні практики націоналістичних організацій пов'язані не лише з українською історією загалом, а й переважно з історією українського націоналістичного руху. Націоналісти своєрідно аналізували минуле, відбирали найзначущі події та на їх основі формували повторювані символічні дії, які справляли емоційний вплив на українських мігрантів. Особливе значення мали особистості, що відіграли значну роль у боротьбі за відновлення незалежності України, акцент робили на жертвності перед Батьківщиною. Очевидно, що коменорації підлягали корисні з огляду на політичну ситуацію події, а ті, що виставляли націоналістичний рух у негативному світлі, мали бути забуті. Таким чином, коменорація перебуває в діалектичній площині пам'яті й забуття: увіковічненню та «пригадуванню» підлягають відібрані особистості чи події, які зберігають той образ минулого, який цікавить суспільну групу.

Аналіз коменоративної політики націоналістичних організацій дає підстави визначити її цілі та функції. Перш за все, коменоративні практики для старших поколінь націоналістів були способом увіковічнити події, в яких вони брали безпосередню участь, чи життя людей з подібним життєвим досвідом. На нашу думку, їхній зміст був продиктований тим, що в Україні пам'ять про діяльність націоналістичного руху зберігалась у негативному трактуванні, а діаспора залишалась ареалом збереження історичної пам'яті без комуністичних штампів. Метою колективної актуалізації минулого була консолідація зарубіжних українців навколо ідеї відновлення неза-

¹ Два етапи: матеріали п'ятого і шостого Великих Зборів Українських Націоналістів. 1966. С. 69–73.

лежності України, інтенсифікація контактів між українцями, розселеними по багатьох країнах світу, збереження національної ідентичності нових поколінь діаспори. Ціллю меморіальних заходів також було створити прихильний зв'язок з Батьківщиною, особливо в поколінь зарубіжних українців, що ніколи не були в Україні. При цьому, її сприймали не лише як місце походження нації чи її проживання, а й як особливе місце з символічним значенням — землю, де розгорталися визначні події та діяли національні герої. Отже, для українських націоналістичних організацій комеморативні практики виконували інформаційну, ідентифікаційну, інтегративну функції.

Ширше розкриємо види комеморативних практик та приводи для їх проведення. Націоналістичні організації влаштовували свята на честь вагомих історичних подій. Як символічне відтворення минулого, вони підтверджували давність існування нації, спадкоємність історії української нації й націоналістичних організацій, як її репрезентантів, демонстрували збереження й відтворення традицій, культурної своєрідності. Приводами для відзначення ставали дати, що символізують тріумф української державності, адже самостійна національна держава була основною метою діяльності націоналістичних організацій, незважаючи на розбіжності в стратегіях її досягнення. Для націоналістів однією з таких знакових подій був «збройний чин 1 листопада 1918 р., що його українці у вільному світі, бо тільки тут є для цього можливість, щорічно врочисто відзначають»¹, як вияв національно-державного відродження. Щороку святкували річницю проголошення УНР, Акта Соборності УНР і ЗУНР², проголошення самостійності Карпатської України³. Відзначення знаменних дат найчастіше передбачало організацію «академій» на яких виступали провідні діячі націоналістичного руху чи очільники регіональних осередків виступали з промовами й актуалізували історичне значення події, часто спогадами ділилися безпосередні учасники подій. Невід'ємною частиною були мистецькі виступи музичних і танцювальних колективів, спільні молитви, виконання гімну. Націоналістичні організації прагнули залучити до подібних акцій якомога більше молоді⁴.

Особливою датою а календарі націоналістів були річниця проголошення Акта Відновлення Незалежності України 30 червня 1941 р. Оцінка цієї події, а отже й форми її вшанування протилежні в різних фракціях націоналістичних організацій. Для ЗЧ ОУН пригадування події мало позитивне значення і було приводом для святкування історичної події, що показувала бандерів-

¹ Дійсність і легенда (3 приводу роковин Листопадового чину 1918 р.) // Бюлетень Юнацтва ОУН. Ч. 10. 1987. С. 9–13.

² Пелех Т. Січневі святкування в Гамбурзі // Шлях Перемоги. 9 лютого 1969. Ч. 6. С. 5; Святкування 22 січня в Мюнхені // Шлях перемоги. 1969. Ч. 6. 9 лютого. С. 6.

³ Знамените святе в честь Карпатської України // Самостійна Україна. Травень 1964. Ч. 5. С. 35–36.

⁴ Відзначення Акту 30 червня 1941 р. на Флориді // Вісник (Орган Головної Управи ООЧСУ). 1981 р. Ч. 10. С. 17; Відзначення 40-ліття Акту української державності в Детройті, Міч. // Вісник (Орган Головної Управи ООЧСУ). 1981 р. Ч. 10. С. 15–16.

ців спроможними взяти відповідальність за тягар державного будівництва¹. Для послідовників А. Мельника річниця були приводом для аналізу події як історичної помилки. Свій наратив вони актуалізували завдяки публікації аналітичних статей і документів у часописах, де висловлювали думку про невідповідність, необдуманість проголошення акта й використовували його для звинувачень у співпраці бандерівців з нацистами. Підкреслювалося, що його шкідливість полягала в тому, що він суперечив Акту 22 січня 1918 р., за правочинність якого виступали мельниківці, апелюючи до міжнародного співтовариства й підтримуючи уряд УНР в екзилі².

Найпоширенішими комеморативними практиками були заходи з нагоди річниць та круглі дати, що символізували хронологічну відстань від вагомих подій. Пам'ятна дата підштовхувала до переосмислення історичної події, давала привід зробити висновки з минулого, дати їм нову оцінку. Участь у її відзначенні надавала відчуття співпричетності до історії нації та її долі.

Важливими були річниця створення ОУН. Під час різноманітних заходів відбувалося своєрідне звернення до витоків організації (Першого Установчого Збору ОУН), нагадування мети її створення, ідеологічних основ. До такої події приурочували комплекс заходів у різних містах країн поселення українців: політичні маніфестації, банкети, прес-конференції, «імпрези», розповсюдження інформаційних листівок та памфлетів про український націоналістичний рух, наукові студії й конференції, розміщення в пресі серії публікацій про багаторічну історію ОУН, зустрічі з провідними членами організації, мистецькі заходи, промови³. Система заходів мала на меті не лише відновити історичну пам'ять про ОУН, а й підкреслити живучість націоналістичної ідеї, прихильність до неї української еміграції, спадкоємність початкової організації та закордонних післявоєнних структур. Також вони були приводом для символічної політичної демонстрації існування антирадянських сил, які виступають за відновлення української національної держави.

Серед подібних історичних подій, які стали приводами організувати масштабні заходи, було тисячоліття хрещення Русі, у відзначенні якого брали

¹ Влада УРСР і закордонні українці (1950–1980-ті рр.): Документи і матеріали / Упоряд.: В. Даниленко. Київ: Смолоскип, 2017. С. 402; Листівка «Fortieth anniversary of the Proclamation of the Restoration of the Independence of Ukraine June 30th 1941» // Архів ОУН в УІС. Лондон. 1981. Інв. номер 20. Арк. 1–2; Молодь осередку СУМ святкує 40-ліття Акту 30 червня 1941 р. 12 липня 1981. // Архів ОУН в УІС — Лондон. Ф. 30 оп. 2 од. зб. 10, од. обл. 9; Свято державности в Мюнхені // Шлях перемоги. 1981. 5 липня 1981 р. Ч. 27. С. 1.

² Залізник О. В річницю основних помилок // Самостійна Україна. 1951. Ч. 7. С. 19–22; Куропас С. Відзначення 30 червня 1941 р. і Америка // Самостійна Україна. 1981. Ч. 7–9. С. 1–8.

³ Відзначення 50-річчя ОУН // Бюлетень Проводу ОУН. 1979. Ч. 20. С. 46–47; Півсторіччя ОУН // Шлях Перемоги. 11 лютого 1979. Ч. 6. С. 1; Святоке відзначення 50 років боротьби Організації Українських Націоналістів за Українську Самостійну Соборну державу 1929–1979. Торонто, Меєсі Гол. Почесний Крайовий комітет для відзначення 50-річчя ОУН. 1979. 20 с.; Ювілейна академія у 50-річчя ОУН // Шлях Перемоги. 11 лютого 1979. Ч. 6. С. 1.

участь націоналістичні організації¹. В матеріалах Сьомого Великого Збору (1987 р.) ЗЧ ОУН вказували: «В українській діаспорі цей Ювілей буде гідно відзначуваний цілим суспільством. ОУН підтримує всі позитивні пляни й ініціативи, особливо в утвердженні у світовій opinio, що це наш, український Ювілей, а не російський, до якого захланні сусіди ростять неоправдані претенсії»². Вказане тлумачення події підтверджує бажання націоналістів конкурувати з радянськими наративами, відстоювати українську історичну концепцію³.

Варто зазначити, що комеморативні заходи на честь вагомих річниць можна умовно розділити на ті, що проводились як «пам'ять для себе» і ті, що мали політичне забарвлення. Комеморативні заходи такого типу були елементом протистояння радянському режиму. Очевидно, що вони не могли спричинити глобальні зміни в політиці СРСР, проте, аналізуючи документи радянських спецслужб, можемо зрозуміти, що подібні події вважалися небезпечними, провокаційними та потребували реакції й протидії. Таким чином, націоналісти не лише створювали теоретичні концепції, а фактично боролися за них доступними в умовах діаспори способами, трансформували збройне протистояння в ідейне, ідеологічне, символічне. Прикладом можуть бути заходи закордонних українців до 50-річчя створення СРСР. У документах радянських спецслужб зазначено, що «ватажки закордонних націоналістичних центрів намагаються висувати свої “гасла” (“30-річчя Української повстанської армії”, “40-річчя великого голоду в Україні” і т. п.). Бандерівська газета “Гомін України” закликає шляхом активізації націоналістичної діяльності “гідно відповісти на радянську пропаганду про 50-річчя СРСР”»⁴. Додавали, що Антибільшовицький блок народів планував провести фестиваль фольклору як демонстрацію проти гноблення народів СРСР із масовою антирадянською маніфестацією перед будівлею Представництва СРСР при ООН⁵. У таких випадках можна говорити про комеморацію негативного історичного досвіду для посилення ідентичності та політичного впливу⁶. Варто звернути увагу, що в такий спосіб націоналісти заочно протистояли радянським наративам. Це характеризує їх як «мнемонічних борців» (Bernhard, M. & Kubik, J. 2014), що означає групу людей, котрі демонструють своє бачення минулого як єдино правильне й намагаються делегі-

¹ Величне українське свято в Лондоні в 1000-ліття хрещення України // Визвольний шлях. Кн. 8 (485). С. 969–989.

² Сьомий Великий Збір ОУН. Матеріали й постанови. Бібліотека українського підпільника. Ч. 16. 1988. С. 175.

³ Сулятич М. Спільний фронт ОУН і українських церков проти російського імперіалізму // Бюлетень проводу ОУН. 1986. Ч. 27. С. 21–28.

⁴ Влада УРСР і закордонні українці (1950–1980-ті рр.): Документи і матеріали / Упоряд.: В. Даниленко. Київ: Смолоскип, 2017. С. 244.

⁵ Влада УРСР і закордонні українці (1950–1980-ті рр.): Документи і матеріали / Упоряд.: В. Даниленко. Київ: Смолоскип, 2017. С. 258.

⁶ Квітковський Д. До 50-річчя т. зв. СССР. // Самостійна Україна. 1972. Ч. 3–4. С. 7–14.

тимізувати наративи опонентів, проводять розмежування «свій — чужий» (Bernhard, M. & Kubik, J. 2014, p. 4, 17).

Продовженням цієї лінії комеморативної політики було вшанування травматичного досвіду нації. Слід звернути увагу на практики, присвячені Голодомору 1932–1933 рр. та його жертвам. Оскільки десятиліттями в СРСР тема геноциду була табуована, лише українці в західних країнах мали можливість висвітлювати її й довести до відома світового співтовариства інформацію про злочини тоталітарного режиму. Саме в еміграції було проведено перші заходи з ушанування мільйонів загиблих українців та встановлено перші пам'ятні символи. 50-та річниця Голодомору стала визначальною у висвітленні трагедії українського народу, її широко відзначали на Заході¹. Українська еміграція прагнула не тільки зробити надбанням гласності злочин радянської влади, а й сприяти офіційному визнанню в Конгресі США Голодомору в Україні 1932–1933 рр. геноцидом. До цієї діяльності долучилась українська діаспора різного політичного спектру, зокрема й націоналістичні організації². Якщо розглядати комеморацію цієї події саме в націоналістичних організаціях, то варто зазначити, що пригадували Голодомор переважно у виданнях. У часописах розміщували аналітичні й наукові статті про причини голоду, доводили його штучність, обґрунтовували злочинність дій радянської влади і т. д.³. Також публікували спогади очевидців, які емоційно забарвлювали фактологічну інформацію про події 1932–1933 рр. та мали викликати сентимент до трагічного минулого⁴.

Особливу роль відігравала комеморація мілітарного досвіду націоналістів. Члени націоналістичного руху брали участь у Другій світовій війні як учасники воєнних дій, підпільного руху, а також у її умовах спробували відновити незалежність України. Цей період певною мірою сакральний, тому вшанування пам'яті учасників тих подій передбачало створення своєрідного культу загиблих. Результати війни є фактором формування національної спільноти: перемога, особливо у визвольних війнах, канонізує революційне покоління, але поразка може мати значний потенціал, оскільки в епоху націоналізму вона дає новий поштовх до боротьби. Етносимволісти (Дж. Хатчін-

¹ Влада УРСР і закордонні українці (1950–1980-ті рр.): Документи і матеріали / Упоряд.: В. Даниленко. Київ: Смолоскип, 2017. С. 416; Документи (листування, інформації, повідомлення та ін.) СКР ІСНО, інших громадських організацій, окремих осіб із питань вшанування пам'яті жертв голоду в Україні 1932–1933 рр. ЦДАЗУ. Ф. 38. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 1–39.

² Інформаційний лист Пресової служби Ідеологічно споріднених націоналістичних організацій (ІСНО) «Палата Репрезентантів ЗСА розпочала заходи в справі голоду в Україні 1932/33. Успішні заходи Я. Стасика» про утворення спеціальної комісії для вивчення Голоду в Україні 1932–1933 рр., її організаційні засади та завдання. Нью-Йорк–Детройт, [1983 р.]. ЦДАЗУ. Ф. 38. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 24.

³ Під світовий суд Росію за народовбивчий голод в Україні! (В 50-ту річницю винищення 7–8 мільйонів українців) // Визвольний шлях. 1983. Кн. 6 (423). С. 645–652.

⁴ Загаєвич В. «Щасливе дитинство» (спогад про голод) // Визвольний шлях. 1983. Кн. 11 (428). С. 1353–1359; Коваль І. Сталінський голод в Україні (спогад 1932–1933 рр.) // Визвольний шлях. 1984. Кн. 2 (431). С. 177–183; Коваль І. Спогади про голод у с. Орлівка на Чернігівщині // Український самостійник. 1958. Ч. 9 (407). С. 25–32.

сон, Е. Сміт) надають пам'яті про війну більшого значення, ніж власне досвід війни. Без пам'яті немає національної самосвідомості, й війни в цьому відношенні мають велике значення, бо є одним із основних чинників у формуванні колективних міфів і спогадів (Hutchinson, J. 2019).

Комеморація мілітарного досвіду викликала сентимент зарубіжних українців та мала їх підштовхнути до подальшої боротьби за державність і національну самостійність. Значну роль відіграло звернення до індивідуального досвіду війни, адже серед емігрантів були учасники цих подій. Прикладом є події, які відзначали 1987 р.: 70-річчя початку Української Національної Революції, 45-річчя створення УПА, 40-річчя прибуття на Захід рейдових частин УПА. Зокрема, Сьомий Великий Збір ЗЧ ОУН проголошував важливість цих заходів: «відбулися й відбуваються з приводу цих славних річниць масові святкування і здвиги. Наша активність є попередженням ворога, що ще будуть нові Похідні Групи, ще буде нова і переможна УПА»¹. Аналогічні відзначення похідних груп ОУН проводили мельниківці, проте комеморації підлягали тільки особи, що діяли під проводом А. Мельника². Пригадування мілітарних подій передбачало вшанування пам'яті загиблих і богослужіння, виступи учасників чи очевидців військових дій зі спогадами, конференції з доповідями про історичну значимість події й мистецькі імпрези.

Необхідно звернути увагу на вшанування визначних особистостей визвольного руху як символів, що синкретизували найкращі моральні та національні якості, були прикладом для нових поколінь. Героїзація й глорифікація видатних постатей є лейтмотивом націоналістичної ідеології та політики, проте кожна організація відрізнялася «пантеоном» обраних героїв.

Спільним підходом до комеморації націоналістичних організацій було вшанування людей, які їх очолювали та були пасіонаріями націоналістичного руху. Особистість, що мала безапеляційне визнання з усіх сторін — Євген Коновалець. Вагомість його постаті полягає в тому, що він був учасником державотворчих процесів, пов'язаних з УНР, стояв біля витоків ОУН і був її першим головою й ідеологом. Для СКР ІСНО він мав особливе значення у зв'язку з його діяльністю в діаспорі, позаяк за його сприяння та участі було засновано Громади українських стрільців у США, що поклали початок ОДВУ (США) й УНО (Канада), які входили в її структуру. Під час ушанування Є. Коновальця часто робили акцент на його загибелі в результаті терористичного акту, який скоїли радянські спецслужби. На думку націоналістів, героїчна смерть очільника ОУН повинна мотивувати членство виконувати його політичні заповіді. Так, у зверненні Проводу ОУН(м) вказано: «Відзначення його невіджалуваної смерті з рук більшовицького скрито-вбивці

¹ Сьомий Великий Збір ОУН. Матеріали й постанови. Бібліотека українського підпілля ч. 16. 1988. С. 27.

² Куропась С. Відзначення 40-річчя похідних груп // Самостійна Україна. 1981. Ч. 10–12. С. 46–48.

в Роттердамі 1939 р., це не тільки вшанування пам'яті визначного політичного діяча, що загинув в безкомпромісній боротьбі за самостійність українського народу, але це також є пригадка всім нам про невмиручість й актуальність досі його ідеї, його ще досі не сповненого заповіту, якими він визначив наші шляхи боротьби за Українську Державу»¹.

Об'єднавчим для всіх організацій націоналістичної платформи було створення Фондації для дослідження життя Є. Коновальця. Підготовчу комісію сформували 1959 р., коли планували відзначити в Роттердамі 20-річчя його смерті. Її очолили провідні діячі організацій Д. Андрієвський (голова), Я. Бенцаль (заступник голови), Я. Маковецький (секретар)². Основоположну конференцію провели 12 травня 1961 р. в Мюнхені за участю А. Мельника, на ній обрали нового голову Фондації — Ю. Бойка (професор Мюнхенського Українського вільного університету та Мюнхенського університету Людвіга-Максимиміліана)³. Статут визначав, що Фондація «збирає належні матеріали й опрацьовує їх для видання друком, сприяє звеличенню його пам'яті літературними і мистецькими творами, добуває матеріальні засоби потрібні для виконання повищих завдань»⁴. Мету діяльності було реалізовано в проведенні п'яти наукових конференцій за участі представників трьох ОУН, написанні дослідницьких розвідок, збиранні рукописів, рідкісних фотографій, пошуку фінансів задля видання збірника «Євген Коновалець та його доба»⁵. Він вийшов у світ 1974 р. і ґрунтовно висвітлював основні періоди життя першого голови ОУН, розміщував спогади його однодумців, сучасників⁶.

Яскравим прикладом також є Олег Ольжич, який для ОУН(м) та СКР ІСНО був найпригадуванішою постаттю. Можна припустити, що це пов'язано з тим, що він уособлював «ідеал націоналіста», став зразком жертвності покоління українців — учасників трагічних подій першої половини

¹ Звернення Президії Світової координаційної ради ІСНО до Проводів і членів організацій ІСНО та української громадськості щодо відзначення пам'яті С. Петлюри та Є. Коновальця, березень 1991 р. ЦДАЗУ. Ф. 38. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 9–10; Звернення Проводу Українських Націоналістів у 50-ліття трагічної смерті сл. Пам. Полковника Євгена Коновальця // Самостійна Україна. 1988. Ч. 2. С. 11–13; Комунікат Президії Світової координаційної ради ІСНО щодо відзначення роковин полковника Є. Коновальця, травень 1983 р. ЦДАЗУ. Ф. 38. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 7–8; Плав'юк М. Євген Коновалець — творець нової доби // Самостійна Україна. 1988. Ч. 2. С. 7–10.

² Звернення Підготовчої Комісії Фондації для дослідів життя і діяльності полк. Є. Коновальця до українського громадянства на чужині. ЦДАЗУ. Ф. 40. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 3; Підготовча комісія Фондації для дослідів життя і діяльності полковника Євгена Коновальця. ЦДАЗУ. Ф. 40. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1.

³ До відома Українському Громадянству. Християнський голос. 18 червня. 1961. Ч. 26. ЦДАЗУ. Ф. 40. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 10.

⁴ Статут Фондації для звеличення пам'яті Полковника Євгена Коновальця. ЦДАЗУ. Ф. 40. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1.

⁵ До Вельмишановних Членів Фондації для дослідів життя і діяльності полк. Євгена Коновальця. ЦДАЗУ. Ф. 40. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 8–11; Інформація і побажання Фондації для дослідження життя і діяльності полковника Євгена Коновальця щодо випуску монографії про Євгена Коновальця від 26.02.1963 // Архів Центру Досліджень Визвольного Руху. Ф. 23. Т. 7. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/18344>.

⁶ Євген Коновалець та його доба. Мюнхен: Фондація ім. Євгена Коновальця. 1974. 1019 с.

XX ст.: його батьки брали участь в українській революції 1917 р. (батько — відомий український письменник Олександр Олесь — був культурним аташе УНР у Будапешті) й стали політичними емігрантами за радянської влади; інтелектуальна та освічена людина, науковець; провідний член початкової ОУН з 1929 р. (культурний референт) і людина, близька до Є. Коновальця; будівничий Карпатської України; засудив розкол ОУН і пристав на бік А. Мельника; під час Другої світової війни очолив похідні групи та націоналістичний підпільний рух у Києві; організував масову маніфестацію на честь жертв більшовицьких розстрілів поблизу с. Базар на Житомирщині; у творчості розкрив героїчну суть української нації, пропагував національні цінності; заарештований і був закатований у німецькому концтаборі. Таким чином, насичена діяльність О. Ольжича стала об'єктом різноманітних комеморативних практик, зокрема, 1977 р. з нагоди сторіччя від дня народження було встановлено монумент у м. Лігайтон (США)¹, 1984 р. націоналістичний рух проголосив роком О. Ольжича, що передбачало проведення конференцій², «святкових сходин-академій в його пошану, а зокрема зібрання його наукової, поетичної, публіцистичної та культурної спадщини й підтримкою видання її новоствореною Дослідною Фундацією ім. О. Ольжича»³, на його честь назвали «оселю» (тобто будівлю) ОДВУ в м. Лігайтон, у пресі публікували статті про різні етапи життя та спогади про нього⁴ і т. д.

Серед харизматичних особистостей для ЗЧ ОУН найважливіше значення мав С. Бандера, для ОУН(м) та СКР ІСНО — А. Мельник, а для ОУН(з) — Л. Ребет. Найчастіше комеморативні заходи були приурочені до річниць з дня народження чи смерті. Ці дати давали діаспорі привід не лише пригадати ці постаті як визначних особистостей, а й радше актуалізувати їх як символи національно-визвольного руху, приклад посвяти життя та жертвності задля реалізації української нації в самостійній державі. Так, Я. Стецько, характеризуючи основні постаті визвольної боротьби, зазначав: «сьогодні націоналістів-революціонерів уже не можна відірвати від народу, бо вони стали духо-органічною складовою частиною його ества»⁵. На честь лідерів

¹ Звернення «Комітету побудови пам'ятника О. Ольжича» до членів ІСНО, системи ОУН і братніх організацій та касовий звіт про збір пожертвуваль. ЦДАЗУ. Ф. 38. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 1–11.

² За героїчну духовність. Матеріали Конференції «Зарева» присвячені др. Олегу Кондибі-Ольжичу на оселі ім. О. Ольжича в Лігайтоні. 3 липня 1977 р. Нью-Йорк: О.УС.А.Т. «Зарева», 1977. 64 с.

³ Вшанували пам'ять полк. Андрія Мельника та відзначили рік д-ра Олега Кандиби-Ольжича в Сіднеї // Самостійна Україна. 1985. Ч. 1. С. 68; Запрошення від ОДВУ, УЗХ та ін. громадських організацій США для української еміграції на вшанування пам'яті Ольжича О. О. ЦДАЗУ. Ф. 38. Оп. 1. Спр. 56. Арк. 1–6; Звернення в 40-річчя смерті Олега Ольжича // Самостійна Україна. 1984. Ч. 2. С. 2–3; У Венесуелі вшановано пам'ять полк. Андрія Мельника та д-ра Олега Ольжича // Самостійна Україна. 1985. Ч. 1. С. 70.

⁴ Волянський А. Кандиба — Ольжич як революціонер // Самостійна Україна. 1966. Ч. 6–7. С. 1–2; Державин В. О. Кандиба-Ольжич як поет // Самостійна Україна. 1966. Ч. 6–7. С. 3–6; Майдан В. Слідами О. Ольжича — Кандиби (спогади рядовика) // Самостійна Україна. 1984. Ч. 2. С. 16–18; Полк. Андрій Мельник про Олега Кандибу — Ольжича // Самостійна Україна. 1984. Ч. 2. С. 15.

⁵ Карбович З. (Стецько Я.). Легенда трьох літер // Визвольний шлях. 1962. Кн. 4–5/100. С. 350–355.

націоналістичних організацій проводили заходи класичного для діаспори формату, що передбачали богослужіння, виступи з інформативними доповідями й зверненнями, святкові та жалобні академії з мистецькими виступами народних танцювальних ансамблів, хорових колективів¹.

Комеморація очільників націоналістичних організацій доповнювалась видавничими формами. Можна виділити спеціальні збірники, присвячені керівникам націоналістичного руху, які поширювали в країнах поселення українців. У першу річницю смерті А. Мельника з'явилося друком видання, яке вмішувало біографічні матеріали, спогади учасників визвольних змагань, учасників Української Військової Організації та ОУН, статті про його діяльність як провідника збройної та визвольно-революційної боротьби, уривки з його промов, а також було доповнене світлинами². В ушануванні С. Бандери часто робили акцент на тому, що його вбили радянські спецслужби, що підтверджувало, на думку націоналістів, його значущість у визвольному русі як загрози радянському режиму. Наприклад, 1989 р. вийшла друком «Збірка документів і матеріалів про вбивство Степана Бандери»³, де було систематизовано інформацію з української та іноземної преси, матеріали засудження вбивці, радіопередачі. Позбавлення очільника ОУН(б) життя наводилось у контексті історичних паралелей із убивством С. Петлюри та Є. Коновальця. Також очільникам націоналістичних організацій присвячували цикли статей, що висвітлювали життєвий шлях чи окремі його періоди, внесок у визвольну боротьбу, ідеологічні переконання й бачення розвитку українського націоналізму. Так, ОУН(з) розмішувала в своїх часописах «Український самостійник» і «Сучасність» статті про першого очільника своєї організації — Л. Ребета. В них підкреслювали його роль у реорганізації націоналістичного руху в еміграції, демократизацію ідеології, відсутність «провідницьких» амбіцій, високий рівень його політичної публіцистики та наукової діяльності (розробив теорію нації й держави)⁴.

Комеморативними практиками також є неповторювані заходи: відкриття меморіалів, музеїв, поява книг, пам'ятні промови, виставки, створення

¹ Документи з приводу підготовки та відзначення першої та п'ятої річниці смерті полк. А. Мельника. ЦДАЗУ. Ф. 40. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 1–24; Штуль О. Перед судом історії. У п'яті роковини смерті сл. п. Андрія Мельника. Промова Голови ПУН, виголошена на Жалобній академії в Люксембургу. Люксембург, 2 листопада 1969 р. ЦДАЗУ. Ф. 59. Оп. 1, Спр. 10. Арк. 22–30.

² Андрій Мельник. У першу річницю смерті 1964–1965. Торонто — Вінніпег: Крайова Екзекутива УНО Канади. Видавнича спілка «Новий Шлях». 1966. 160 с.; Бюлетень Координаційної ради ІСНО щодо наради представників ІСНО у Клівленді. Торонто, березень 1966 р. Ч. 2. ЦДАЗУ. Ф. 38. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 15–18.

³ Збірка документів і матеріалів про вбивство Степана Бандери / Ред.: П. Гой, Б. Стебельський, Р. Саноцька. Торонто; Нью-Йорк; Мюнхен; Лондон; Мельборн: Світовий Український Визвольний Фронт, 1989. 80 с.

⁴ Маркус В. Лев Ребет — політик, публіцист, науковець і людина (У 20 роковини смерті) // Сучасність. 1977. № 12. С. 37–46; Посмертний тріумф. У 15-у річницю смерті проф. д-ра Лева Ребета // Український самостійник. 1972. Ч. 10. С. 2; Чорний І. Лев Ребет. До 25-ліття його смерті. // Сучасність. 1983. № 6. С. 79–84.

архіву, поява фільму. Наприклад, 1979 р. в Лондоні діаспора заснувала Музей української визвольної боротьби ім. Степана Бандери. В ньому зберігаються особисті речі очільника ОУН(б) та ЗЧ ОУН, одяг, у якому він загинув, земля з могили в Мюнхені, посмертна маска, а також документи й підпільні видання¹.

Доступною формою вшанування визначних особистостей, які закінчили життя в еміграції, було встановлення пам'ятних плит. Яскравим прикладом є встановлення 1958 р. плити на могилі Юліана Вассіяна «на якій вирито кілька рядків, що голосять коротко, що він ідеолог і публіцист і член Проводу ОУН»². У статті в журналі «Самостійна Україна» йдеться про значення цієї події, яке полягає у збереженні пам'яті про націоналістичний рух за кордоном, адже «окупанти України по обох боках ризької смуги дбали щоб навіть й сліду з наших могил не було»³. Вони ставали «місцем пам'яті», місцем для періодичного відвідування та засобом пригадування історичної значущості постаті. Так, Восьмий Надзвичайний Великий Збір ЗЧ ОУН (1991 р.) відбувся «у підніжжі святих могил Степана Бандери й Ярослава Стецька»⁴ і був приурочений до 50-річчя Акта відновлення незалежності України 30 червня 1941 р., що підкреслювало символічність події. Націоналістичні організації брали участь у створенні монументальних скульптур, присвячених учасникам визвольного руху та подіям історії України. Наприклад, в оселі СУМ (Елленвіл, США) 1962 р. створили Площу Героїв, 1984 р. Саут-Баунд-Брук (Нью-Джерсі, США) спорудили пам'ятник «Невідомим Воякам УПА»⁵, 1988 р. в м. Оквілл (Канада) відкрили Пам'ятник «Слави УПА»⁶, 1989 р. за участі УНО у м. Гакстон (Канада) створили Пам'ятник жертвам Голодомору. Також українські націоналісти підтримали вшанування Т. Шевченка у формі встановлення пам'ятника у Вашингтоні (1964 р.). Ця комеморативна подія була приводом для з'їзду представників українських громад з різних країн і об'єднання їх у СКР ІСНО⁷.

Специфічним видом комеморації було видання пам'ятних марок. Переважно їх випускали «Підпільна пошта України» як неофіційний поштовий відділ ЗЧ ОУН у 1949–1983 рр., Союз Українців у Великій Британії та Українська

¹ Музей Визвольної Боротьби ім. Степана Бандери. Посвячення Музею у 20-ту річницю смерті його Патрона, Лондон, 6 жовтня 1979 р. 8 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/22627/file.pdf>

² На могилі ідеолога ОУН д-р Ю. Вассіяна // Самостійна Україна. 1958. Ч. 8. С. 23.

³ На могилі ідеолога ОУН д-р Ю. Вассіяна // Самостійна Україна. 1958. Ч. 8. С. 23.

⁴ Восьмий НВЗ ОУН // Бюлетень Проводу ОУН. 1991. Ч. 34. С. 7–8.

⁵ Об'єднання колишніх вояків УПА США і Канади. Історія в документах (1950–2016) / Упоряд.: І. Гомзяк, Д. Проданик. Торонто-Львів: Літопис УПА, 2016. С. 792.

⁶ Об'єднання колишніх вояків УПА США і Канади. Історія в документах (1950–2016) / Упоряд.: І. Гомзяк, Д. Проданик. Торонто-Львів: Літопис УПА, 2016. С. 508–509.

⁷ Бюлетень Координаційної ради ІСНО з постановами Конференції ІСНО, що відбувалася у Вашингтоні. Торонто, березень 1965 р. ЦДАЗУ. Ф. 38. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 1–2; Лист Голови Президії УНО Канади М. Плав'юка до В. Дідовича щодо пропозиції до програми установчої Конференції ІСНО. Торонто, 30 грудня 1963 р. ЦДАЗУ. Ф. 38. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 96; Лист Президії Українського національного об'єднання Канади до української громади щодо скликання Конференції ІСНО. Торонто, 30 грудня 1963 р. ЦДАЗУ. Ф. 38. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 11.

Інформаційна Служба. Їх особливістю було віддзеркалення в художній міні-атюрі визначної події з інформаційно-пропагандистською метою. Коєморативні марки містили графічний вимір історичної пам'яті, позаяк на них розміщували державну та націоналістичну символіку, портрети визначних особистостей, символічні художні зображення. В архівах збережені екземпляри, присвячені 40-річчю відновлення Української держави, 25-річчю боротьби ОУН, гетьману І. Мазепі, 60-річчю створення УНР, 50-річчю ОУН та ін.¹

На основі викладеного можемо зробити висновок про те, що націоналісти в еміграції створили своєрідну інфраструктуру коєморативії, котра включала як святкове відзначення важливих подій, так і акти скорботи, вшанування пам'яті померлих і жертв трагічних подій. Можемо припустити, що шляхом коєморативних практик очільники й ідеологи націоналістичних організацій намагалися легітимізувати себе як рушійну силу в боротьбі за відновлення незалежності України, виправдати прийняті рішення, укріпити солідарність з обраною стратегією дій, мобілізувати діаспору до співучасті в заходах, довести неспроможність опонентів. Завдяки коєморативним практикам встановлювалися зв'язок та правонаступність між націоналістичним рухом на Батьківщині й у діаспорі. Оскільки українські націоналісти визнавали культурний плюралізм і право на самобутність інших націй, це стимулювало укріплення меж та ідентичності своєї спільності — винайдення меморіальної традиції, національних символів.

Коєморативні практики націоналістичних організацій діаспори мали низку особливостей. Їх проведення було нестабільним, адже зарубіжні українці проживали розпорошено, а не локально, що перешкоджало масовим заходам та охопленню значної частини української громади. Діаспора мала обмежені фінансові ресурси, бо вони залежали від внесків прихильників націоналістичних організацій, а не від підтримки уряду Батьківщини чи країни проживання. Стримував реалізацію коєморативних практик еміграційний статус націоналістів, адже культурний простір країни проживання мав певні обмеження для встановлення пам'ятників, спорудження меморіальних комплексів, зміни топонімічного простору.

Необхідно відзначити вагому роль видавничої діяльності у коєморативних практиках націоналістичних організацій. Перш за все, періодичні видання були засобом організації та привернення уваги до меморіальних заходів. У газетах і журналах часто зустрічаємо повідомлення про проведення заходів, їх програму й мету². В часописах, які видавалися для внутрішнього вжитку організацій, розміщували своєрідний календар пам'ятних дат, де йшлося

¹ Підпільна пошта України. Архів ОУН в УІС — Лондон. URL: <http://ounuis.info/collections/stamps.html>

² Жалобні урочистості в Мюнхені // Визвольний шлях. 1989. Грудень. Кн. 12 (501). С. 1428–1431; П'ята річниця смерті провідника С. Бандери // Бюлетень теренового Проводу ОУН (Велика Британія). 1964. Травень — червень. Ч. 3 (59). с. 7–8.

про річниці, ювілеї, акцентували на найважливіших подіях¹. З іншого боку, власне видання й були формою комеморації. Окрім меморіальних видань, які ми вже згадували², історичним подіям, визначним постатям і спогадам про них відводили значне місце на сторінках періодики. Така форма пригадування була найдоступнішою, адже українська діаспора не проживала локально й не могла бути фізично присутньою на заходах. Часописи ж охоплювали значну кількість зарубіжних українців у різних країнах. Публікації не лише мали фактологічний зміст, а й містили аналіз минулого: успіхів і помилок української нації та націоналістичного руху, постатей, які були прикладами для наслідування. Найбільше статей присвячено провідним діячам націоналістичних організацій³, зокрема О. Ольжичу⁴, О. Телізі, Є. Коновальцю⁵.

Отже, комеморативні практики націоналістичних організацій діаспори передбачали пригадування подій, образів, персоналій минулого та їх актуалізацію в контексті концепції історичної пам'яті, нагальних політичних і культурних потреб. Метою їх були консолідація українців в еміграції, збереження їхньої національної ідентичності та встановлення символічного зв'язку з Батьківщиною. Комеморативні заходи були засобом збереження пам'яті перш за все про історичні події, пов'язані зі становленням незалежної держави й націоналістичним рухом, адже в УРСР їх висвітлення було під забороною або викривлене радянською ідеологічною доктриною. Націоналістичні організації не виробили спільної лінії меморіальної політики, позаяк мали ідеологічні розбіжності, різну оцінку окремих політичних діячів та їхньої діяльності.

Порушена дослідницька проблематика заслуговує подальшої наукової розробки, адже триває оновлення та доповнення джерельної бази архівними матеріалами й еміграційними пресовими виданнями. Ширше розкрити тему можуть додаткові розвідки щодо особливостей пам'яттєвого дискурсу різних націоналістичних організацій української діаспори, фінансування комеморативних заходів і впливу меморіальної політики на збереження національної ідентичності зарубіжних українців.

Андерсон, Б. 2001. *Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму*. Київ.

Біловус, Л. І. 2017. *Україномовна періодика у національно-культурному житті української діаспори США (1991–2017 рр.): монографія*. Тернопіль.

¹ Відзначення 50-річчя ОУН // Бюлетень Проводу ОУН. 1979. Ч. 20. С. 46–47; Відзначення національних свят у 1966 році // Бюлетень теренового Проводу ОУН (Велика Британія). 1966. Січень — квітень. Ч. 1. С. 7.

² Андрій Мельник. У першу річницю смерті 1964–1965. Торонто — Вінніпег: Крайова Екзекутива УНО Канади. Видавничка спілка «Новий Шлях». 1966. 160 с.; Збірник на пошану ген. Романа Шухевича. Лондон — Мюнхен: Українська Видавничка спілка. 1990. 356 с.

³ Роман Шухевич. До 40-річчя з дня загибелі // Бюлетень проводу ОУН. 1990. Ч. 33. С. 2–4.

⁴ Волянський А. Кандиба — Ольжич як революціонер // Самостійна Україна. 1966. Ч. 6–7. С. 1–2.

⁵ Сулятич М. Великий провідник національно-визвольної боротьби України. В 45-ліття смерті сл. п. Євгена Коновальця // Визвольний Шлях. 1984. Кн. 7 (424). С. 806–813.

Біловус, Л. І. 2017. Українські періодичні видання США щодо діяльності окремих музейних установ діаспори у напрямі збереження національної ідентичності. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*, Вип. 127. 102–106.

Біловус, Л. І. 2018. Тематика Голодомору в україномовній періодиці діаспори США як чинник збереження національної ідентичності. *Емінак: науковий цокувартальник*. № 1 (21). Т. 2. 135–140.

Васильев, А. 2014. Воплощенная память: коммеморативный ритуал в социологии Э. Дюркгейма. *Социологическое обозрение*. Т. 13. № 2. С. 141–167.

Гелнер, Е. 2003. *Нації та націоналізм*. Київ.

Дюркгейм, Э. 1998. Элементарные формы религиозной жизни. В: *Мистика. Религия. Наука. Классики мирового религиоведения*. Москва: Канон+. С. 174–231.

Калхун, К. 2006. *Национализм*. Москва.

Киридон, А. 2020. Потенціал комеморативних практик у конструванні національної ідентичності: концептуалізація проблеми. *Історична пам'ять*, № 1 (42). С. 7–19.

Мегилл, А. 2007. *Историческая эпистемология*. Москва.

Нора, П. и др. 1999. *Франция-память*. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета.

Петриченко, К. В. 2014. Вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка українцями діаспори (за документами ЦДАЗУ). *Українська біографістика*. Вип. 11. С. 296–313.

Сміт, Е. Д. 2004. *Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія*. Київ.

Хаттон, П. 2004. *История как искусство памяти*. Санкт-Петербург.

Хобсбаум, Э. 2000. Изобретение традиций. *Вестник Евразии*. № 1. 47–62.

Bernhard, M. & Kubik, J. 2014. *Twenty Years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration*. Oxford: Oxford University Press.

Hutchinson, J. 2005. *Nations as zones of conflict*. London.

Hutchinson, J. 2007. Warfare, remembrance and national identity. *Nationalism and Ethnopolitics: History, Culture and Ethnicity in the Formation of Nations* / Leoussi, A and Grosby, S, (eds.). Edinburgh: Edinburgh University Press. P. 42–54.

Hutchinson, J. 2009. Warfare and the Sacralisation of Nations: The Meanings, Rituals and Politics of National Remembrance. *Millennium: Journal of International Studies*. Vol. 38. Issue 2. P. 401–417. <https://doi.org/10.1177/0305829809347538>

Hutchinson, J. 2019. Nationalism and War. A Review of the Literature. *Studies on National Movements*. Vol. 4. P. 1–14.

Smith, A. D. 1998. *Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*. London.

Smith, Anthony D. 2009. *Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*. New York.

Anderson, B. 2001. *Uivavleni spilnoty. Mirkuvannia shchodo pokhodzhennia y poshyrennia natsionalizmu [Imaginary Communities. Considerations on the Origin and Spread of Nationalism]*. Kyiv. [in Ukrainian].

Bilovus, L. I. 2017. *Україномовна періодика у національно-культурному зжитті української діаспори США (1991–2017 рр.) [Ukrainian-Language Periodicals in the National and Cultural Life of the Ukrainian Diaspora in the United States (1991–2017)]*: monohrafiia. Ternopil. [in Ukrainian].

Bilovus, L. I. 2017. Ukrainski periodychni vydannia SShA shchodo diialnosti okremykh muzeinykh ustanov diaspory u napriami zberezhennia natsionalnoi identychnosti. [Ukrainian Periodicals in the United States on the Activities of Individual Museum Institutions of the

Diaspora in the Direction of Preserving National Identity]. *Hileia*. Vyp. 127. 102–106. [in Ukrainian].

Bilovus, L. I. 2018. Tematyka Holodomoru v ukrainomovnii periodytsi diaspory SShA yak chynnyk zberezhennia natsionalnoi identychnosti. [The Theme of the Holodomor in the Ukrainian-Language Periodicals of the US Diaspora as a Factor in Preserving National Identity]. *Eminak: naukovyi shchokvartalnyk*. № 1 (21). T. 2. 135–140. [in Ukrainian].

Vasylyev, A. 2014. Voploshchennaia pamiat: kommemoratyvnyi rytual v sotsyolohyy E. Diurkheima [Embodied Memory: a Commemorative Ritual in Sociology E. Durkheim]. *Sotsyolohycheskoe obozrenye*. T. 13. № 2. S. 141–167. [in Russian].

Gelner, E. 2003. *Natsii ta natsionalizm [Nations and Nationalism]*. Kyiv. [in Ukrainian].

Diurkheim, E. 1998. Elementarnye formy relyhyoznoi zhynzy [Elementary Forms of Religious Life]. *Mystyka. Relyhyia. Nauka. Klasyky myrovoho relyhyovedenyia*. Moskva: Kanon+. S. 174–231. [in Russian].

Kalkhun, K. 2006. *Natsyonalizm [Nationalism]*. Moskva. [in Russian].

Kyrydon, A. 2020. Potentsial komemoratyvnykh praktyk u konstruiuvanni natsionalnoi identychnosti: kontseptualizatsiia problem. [The Potential of Commemorative Practices in the Construction of National Identity: Conceptualization of the Problem]. *Istorychna pamiat*. № 1 (42). S. 7–19. [in Ukrainian].

Mehyll, A. 2007. *Ystorycheskaia epystemolohyia [Historical Epistemology]*. Moskva. [in Russian].

Nora, P. y dr. 1999. *Frantsyia-pamiat [France-Memory]*. Sankt-Peterburh: Yzdatelstvo Sankt-Peterburzhskoho unyversyteta. [in Russian].

Petrychenko, K. V. 2014. Vshanuвання пам'яті Т. Г. Шевченка українцями діаспори (за документами TsDAZU) [Honoring the Memory of Taras Shevchenko by Ukrainians of the Diaspora (According to the Documents of the Central State Archives of Ukraine)]. *Ukrainska biohrafistyka*. Vyp. 11. 296–313. [in Ukrainian].

Smit, E. D. 2004. *Natsionalizm: Teoriia, ideolohiia, istoriia. [Nationalism: Theory, Ideology, History]*. Kyiv. [in Ukrainian]

Khatton, P. 2004. *Ystoriia kak yskusstvo pamiaty. [History as the Art of Memory]*. Sankt-Peterburh. [in Russian].

Khobsbaum, E. 2000. Yzobretenye tradytsyi. [The Invention of Traditions] *Vestnyk Evrazyi*. № 1. 47–62. [in Russian].

Bernhard, M. & Kubik, J. 2014. *Twenty Years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration*. Oxford: Oxford University Press.

Hutchinson, J. 2005. *Nations as zones of conflict*. London.

Hutchinson, J. 2007. Warfare, remembrance and national identity. *Nationalism and Ethnosymbolism: History, Culture and Ethnicity in the Formation of Nations / Leoussi, A and Grosby, S, (eds.)*. Edinburgh: Edinburgh University Press. P. 42–54.

Hutchinson, J. 2009. Warfare and the Sacralisation of Nations: The Meanings, Rituals and Politics of National Remembrance. *Millennium: Journal of International Studies*. Vol. 38. Issue 2. P. 401–417. <https://doi.org/10.1177/0305829809347538>

Hutchinson, J. 2019. Nationalism and War. A Review of the Literature. *Studies on National Movements*. Vol. 4. P. 1–14.

Smith, A. D. 1998. *Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*. London.

Smith, Anthony D. 2009. *Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*. New York.